

ТФО – трансформація фразеологічних одиниць
ФО – фразеологічна одиниця

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ СИНТАКСИЧНОГО ЗВ'ЯЗКУ В СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ АТРИБУТИВНОЇ СЕМАНТИКИ

Віта Власова, здобувач ступеня вищої освіти бакалавра

Науковий керівник: Л. В. Прокopcук, кандидат філологічних наук, доцент

Вінницький державний педагогічний університет

імені Михайла Коцюбинського

MEANS OF EXPRESSION OF SYNTAX RELATIONSHIP IN COMPLEX SENTENCES OF ATTRIBUTIVE SEMANTICS

Vita Vlasova, bachelor's student

Scientific supervisor: Liudmila Prokopchuk, PhD in Philology, Associate Professor

Vinnitsia Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University

Анотація. У статті узагальнено наявні відомості про засоби вираження підрядного зв'язку в складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики; здійснено аналітичний огляд засобів вираження граматичного зв'язку в таких синтаксичних побудовах.

Ключові слова: синтаксичний зв'язок, складнопідрядне речення, атрибутивна семантика, сполучник, сполучне слово.

Abstract. The article summarizes the available information on the means of expression of the contractual relationship in complex sentences of attributive semantics; an analytical review of the means of expression of grammatical connection in such syntactic constructions.

Key words: syntactic connection, compound sentence, attributive semantics, conjunction, connecting word.

Аналіз формально-граматичної структури складного речення передбачає насамперед визначення типу синтаксичного зв'язку та засобів його вираження. Складнопідрядні речення атрибутивної семантики належать до конструкцій, у яких синтаксичний зв'язок між головним і підрядним реченням ґрунтується на принципі прислівного підпорядкування. Такі речення вказують на «ознаку предмета і мають у головній частині опорний іменник, з яким поєднується підрядна частина за допомогою сполучних слів і сполучників» [Вихованець 1993: 335]. У граматиках здебільшого називають такі сполучні слова: займенники *хто, що, який, котрий, чий*; прислівники *де, куди, звідки, коли, як* та сполучники: *що, щоб, як, ніби, наче, неначе, мов, немов* [Вихованець 1993, Дудик 2010, Шульжук 2004]. Проте структурно-семантична класифікація складних речень, а отже й складнопідрядних речень атрибутивної семантики, передбачає врахування також інших засобів оформлення синтаксичного зв'язку, як-от: *порядок розміщення предикативних частин; семантика поєднаних предикативних частин, співвіднесеність видових, часових і способових форм дієслів-присудків*. Потреба синтезувати й узагальнити наявні відомості про засоби вираження підрядного зв'язку в складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики зумовлює **актуальність** нашої наукової розвідки, **мета якої** – подати аналітичний огляд засобів вираження граматичного зв'язку в таких синтаксичних побудовах.

Уперше найбільш повний перелік засобів поєднання предикативних частин у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики подав О. Вержбицький у «Курсі сучасної української літературної мови», виокремивши чотири груписполучних засобів [Курс СУЛМ Булаховський 1951: 184]: 1) сполучні слова *який, чий, котрий, що, хто*; 2) займенникові прислівники *де, куди, звідки, коли, як*; 3) сполучники *що, що й, що аж, аж, щоб*; 4) порівняльні сполучники *як, ніби, наче, неначе, мов* [Курс СУЛМ Булаховський 1951: 185]. Автор визначив частотність уживання цих засобів поєднання предикативних частин, специфіку їхнього функціонування. Проте поза увагою науковця залишилися

структури, підрядна частина яких стосується займенника в складі головного речення (займенниково-означальні), що, зі свого боку, унеможливило вичерпний опис засобів граматичного зв'язку в складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики. До того ж не було враховано семантичної структури таких синтаксичних побудов, що не дозволило «глибоко розкрити специфіку речень цього типу» [Христіанінова 2010: 29].

У складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики для поєднання предикативних частин, як про це вже йшлося, уживаються сполучні слова займенникового та прислівникового типу: *хто, що, який, чий, котрий, де, куди, коли, звідки*: *Це дар землі старої, **який** з початку світу в ґрунтах сухих і мерзлих чудесним скарбом ліг* (М. Бажан); *І ми знову засміялися, як люди, **котрим** рідко випадало бути веселими* (В. Шкляр); *Щасливий **той, хто** сні має милі* (Леся Українка). Автори посібника «Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання» [Слинько 1994: 455] зауважують, що найчастіше зв'язок підрядного з головним забезпечує субстантивованій займенник *який*, що переважно виконує роль підмета в предикативній частині: *Небо і вода поволі вкривалися позолотою, **яка** високо над головою і біля самого берега перетворювалась на прозору блакить* (Д. Ткач); *Уживаючись у непрямих відмінках (самостійно чи з прийменниками) такі займенники виконують роль поширювачів (дodatка, обставини, означення). Наприклад, у реченні *Ти п'єш із чистої криниці, **яку** ми щирістю зовем* (М. Рильський) сполучне слово *яку* виконує роль прямого додатка. У реченні *Двигнулась за ним монгольська сила, бродячи в воді з голосним плюскотом, **від котрого** лунали гори і стогнали ліси* (І. Франко) поєднання *від котрого* також визначаємо як непрямий додаток.*

Особливості уживання сполучних слів *що, який, котрий* неодноразово поставали предметом наукових зацікавлень вітчизняних дослідників. Про основні тенденції у використанні цих сполучних засобів ідеться в статті С. Харченко «Ретроспектива сполучних засобів *що, що+Проп, який, котрий* у складнопідрядному реченні з підрядним присубстантивним: нормативний аспект» [Харченко 2015]. Автор схарактеризувала два підходи щодо їхнього

вживання – національно орієнтований та ліберальний. Ураховуючи наявність того чи того сполучного засобу в народній мові та частотність його вживання в мові українських класиків, прихильники першого підходу зауважували про доцільність уживання *що* в різностильових текстах, а також про те, що сполучні засоби *який*, *котрий* доречно використовувати лише за певних умов: *котрий* – для вираження значення «один із двох/кількох», *який* – «у разі наявності якісного відтінку або в складнопідрядних реченнях з багатьма підрядними присубстантивними» [Харченко 2015: 62]. Прихильники ж другого підходу стверджували про можливість взаємозаміни цих сполучних засобів «як позитивний результат мовного розвитку» [Харченко 2015: 62]. На переконання С. Харченко, у присубстантивно-означальних реченнях варто надавати перевагу національно маркованим сполучним засобам *що*, *що+Pron*.

У складнопідрядних реченнях зі сполучними словами *де*, *куди*, *звідки*, *коли* атрибутивна семантика ускладнюється адverbіальною, що зумовлено багатофункційністю цих сполучних засобів: вони можуть слугувати для оформлення просторових та часових семантико-синтаксичних відношень. Це спричиняється до виникнення атрибутивно-локативного чи атрибутивно-темпорального синкретизму [Фарина 2016: 167].

Окрім сполучних слів, засобом поєднання предикативних частин у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики виступають сполучники. Як відомо, вони виконують різні функції у формально-синтаксичній та семантико-синтаксичній організації складнопідрядного речення, що зумовлено характером зв'язків і відношень між їхніми предикативними частинами. Формально-синтаксична функція підрядних сполучників полягає у вираженні синтаксичного зв'язку між компонентами таких структур, а семантико-синтаксична – у вираженні семантико-синтаксичних відношень між предикативними частинами або ж лише у вказівці на ці відношення [Вихованець 1993: 319–320]. Відповідно сполучники поділяють на семантичні та асемантичні. Перші у виразнюють певний тип семантико-синтаксичних відношень, тобто дозволяють лише за формальними показниками визначити

тип речення. Асемантичні, своєю чергою, тільки вказують на них, через що не можна визначити належність синтаксичної конструкції до того чи того типу речення без аналізу семантичної наповненості підрядних частин [Вихованець 1993: 320].

У реченнях атрибутивної семантики вживаються лише асемантичні сполучники [Городенська 2010: 37; Вихованець 1993: 320]. Найтиповіший асемантичний сполучник *що*, на переконання І. Вихованця, позбавлений семантичного навантаження і вказує лише на підрядний зв'язок предикативних частин [Вихованець 1993: 320]: *Хліба, що їх залив дощ, яскраво зеленіли* (О. Гончар); *На троянду, що її Чубенко тримав у руці, падали відблиски заграви* (Ю. Яновський). Асемантичний сполучник *щоб* маркує означально-поширювальні речення, у яких здебільшого підрядні частини приєднуються до опорного іменника, при якому наявні вказівні займенники *такий, такого; Нема такого дерева, щоб на нього птиці не сідали* (Ю. Смолич); *Іншого (такого) шляху, щоб вийти на царицинську колію, не було* (П. Панч). Сполучники *наче, ніби* за своєю семантикою багатофункціональні, але в реченнях атрибутивної семантики також вживаються доволі часто: *Нам потрібен такий Дніпро, ніби був би судноплавним на всьому протязі* (Д. Яворницький); *Оксана дивилася на світ такими очима, наче підпалили їй душу...* (Г. Тютюнник).

До засобів поєднання предикативних частин складнопідрядних речень атрибутивної семантики, окрім сполучників та сполучних слів, належать також такі: порядок розміщення частин, інтонація, за допомогою якої увиразнюється зміст речення; лексичне наповнення предикативних частин.

Порядок розташування предикативних частин у складнопідрядних атрибутивних реченнях може бути контактним і дистантним [Слинько 1994]. Означальні підрядні частини зазвичай вимагають контакту з опорним словом у головній частині (здебільшого іменником), адже від цього залежить правильне потрактування змісту всього речення: *Небо, яке сьогодні тихе, сине й глибоке, наливає море блакиттю* (М. Коцюбинський); *І це було таке хильне і болісне почуття, що я його не витримав* (Ю. Смолич). Контактність розташування

може порушуватися лише за наявності біля опорного іменника постпозитивних означальних поширювачів: *І їх землячка виступає, Галя, дочка Денисихи, що край села живе не як вдова та безталанна, котрої хату змалював Шевченко, як знатна ланкова на буряках* (М. Рильський). Дистантна позиція підрядного речення щодо опорного слова (словосполучення) в головному реченні призводить до неоднозначного розуміння змісту, відповідно, до порушення смислової ієрархії.

Препозитивне розташування підрядних означальних частин, за спостереженнями дослідників, для сучасної української мови не властиве, адже воно трапляється тільки у фольклорних записах чи у творах окремих письменників як залишок старовини, наприклад: *Яка була мерзла земля, зараз уся порозтавала* (Г. Квітка-Основ'яненко) [Шульжук 2004]. К. Шульжук також зазначає про неможливість препозиції підрядного присубстантивно-означального, яке може бути або після головного або розділяти його після означуваного іменника [Шульжук 2004: 266]. Р. Христіанінова кваліфікує такі речення як конструкції з фіксованою позицією предикативної частини щодо іменника у двох варіантах – інтер- та постпозиції [Христіанінова 2009: 4]. Тому місце означальних частин у сучасній українській мові здебільшого фіксоване. Речення цього типу не мають таких істотних видозмін у порядку розташування підрядних частин, які можна було б уважати формами їхніх парадигм.

Як про це вже йшлося, підрядна частина складнопідрядних речень атрибутивної семантики може пояснювати займенник в головному реченні, такі конструкції прийнято називати займенниково-означальними, наприклад: *Хто хоче бути вольовою людиною, той не може не побороти в собі невпевненість* (М. Хвильовий); *Лиш той пророк, хто має серце чисте і зла в народ і краплі не несе* (І. Кочерга). У таких реченнях, услід за Н. Фаріною, визначаємо займенниково-співвідносний зв'язок, що реалізується за допомогою співвідносного займенника в головному реченні (*той, такий*) та відносного займенника в ролі сполучного слова (*хто, що, який*), які утворюють корелятивні пари *той..., хто; той..., що; такий..., який*.

Отже, в системі складнопідрядних речень атрибутивної семантики виокремлюють декілька засобів поєднання предикативних частин, серед них: *сполучники та сполучні слова; інтонація; порядок розміщення предикативних частин; семантика поєднуваних предикативних частин*. Для визначення типу складнопідрядного речення недостатньо виокремити сполучний засіб, а потрібно враховувати й зміст речення, адже чимало формальних засобів поєднання атрибутивних речень спричиняють значеннєвий синкретизм. Тому синтезування й узагальнення наявних відомостей про засоби вираження підрядного зв'язку в складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики дає змогу коректно визначити тип складнопідрядного речення.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
3. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 384 с.
4. Курс сучасної української літературної мови /за ред. Л. А. Булаховського. Київ : Радянська школа, 1951. 408 с.
5. Слинко І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
6. Фари́на Н. Синкретизм у складнопідрядних реченнях атрибутивної семантики. *Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах*. 2016. Вип. 34. С. 164–176. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gotvzn_2016_34_17.
7. Харченко С. В. Ретроспектива сполучних засобів що, що+Прон, який, котрий у складнопідрядному реченні з підрядним присубстантивним: нормативний аспект. *Українська мова*. 2015. № 3. С. 59–76.
8. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови. Київ : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.